

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR PSIXOLOGIYASIDA O'YINNING O'RNI

Xalbayeva Gulnoza Arshidovna

**Ilmiy rahbar: KDPI Maktabgacha va
boshlang'ich ta'lim Phd o'qituvchisi**

Zayniyeva E'zoza Akramjon qizi

**Kattaqo'rg'on Davlat Pedagogika Instituti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi I-bosqich talabasi**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20352468>

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati bo'lgan o'yinning psixologik xususiyatlari, uning shaxs shakllanishidagi o'rni va ahamiyati yoritiladi. O'yin jarayonida bolaning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishi, shuningdek, rolli o'yinlarning ijtimoiy moslashuvga ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, o'yin faoliyati, yetakchi faoliyat, psixologik rivojlanish, syujetli-rolli o'yinlar, tasavvur, ijtimoiy moslashuv, ixtiyoriy xulq-atvor.

Maktabgacha yoshdagi bolaning hayoti va kamoloti haqida so'z ketganda, ko'z oldimizda bevosita o'yin jarayoni gavdalanadi. Psixologiya fanida ushbu davr "o'yin davri" deb bejiz atalmaydi, chunki o'yin shunchaki bo'sh vaqtning mazmunli o'tkazish vositasi emas, balki bolaning ruhiy dunyosini quruvchi poydevordir. L.S. Vigotskiy o'yinni maktabgacha yoshdagi bolaning "yaqin rivojlanish zonasi" deb atagan bo'lsa, D.B. Elkonin uni "jamiyatning ijtimoiy-madaniy tajribasini o'zlashtirish maktabi" sifatida ta'riflagan. Bola tug'ilganidan boshlab atrof-muhitni ob'ektlar orqali o'rgansa-da, aynan 3 yoshdan boshlab uning faoliyatida tub burilish sodir bo'ladi: u endi predmetlar bilan emas, balki odamlar o'rtasidagi munosabatlar bilan qiziq boshlaydi. Bu qiziqishning real hayotda amalga oshishi imkonsiz bo'lgani sababli (masalan, 4 yoshli bola samolyot boshqara olmaydi yoki haqiqiy jarrohlik amaliyotini bajara olmaydi), bola o'z ehtiyojlarini o'yin orqali qondirishga o'tadi. Bu jarayonda tasavvur va ramziylik birinchi o'ringa chiqadi. Oddiy yog'och bo'lagi bolaning tasavvurida samoviy kema, oddiy qum esa eng shirin taomga aylanishi mumkin. Bu ramziy harakatlar bolada mavhum tafakkurning shakllanishiga turtki beradi, ya'ni bola narsaning tashqi ko'rinishidan emas, balki uning funksiyasidan kelib chiqib fikrlashni o'rganadi.

Insoniyat taraqqiyoti davomida bolalik davriga bo'lgan munosabat doimiy ravishda o'zgarib kelgan bo'lsa-da, bir haqiqat o'zgarmas bo'lib qolmoqda: maktabgacha yoshdagi bolaning butun hayot tarzi, dunyoqarashi va ruhiy rivojlanishi o'yin faoliyati ichiga yashiringandir. Psixologiya fanida, xususan, rivojlanish psixologiyasida maktabgacha yosh (3 yoshdan 6-7 yoshgacha bo'lgan davr) inson ontogenezinging eng dinamik va kritik bosqichi hisoblanadi. Bu davrda o'yin shunchaki bir mashg'ulot emas, balki bolaning psixik funksiyalarini (diqqat, xotira, tafakkur, xayol) harakatga keltiruvchi markaziy dvigatel vazifasini o'taydi. Ilmiy jihatdan yondashganda, o'yin — bu bolaning ijtimoiy muhitga moslashish jarayonini yengillashtiruvchi, uning biologik ehtiyojlarini ijtimoiy normalar bilan muvofiqlashtiruvchi murakkab kognitiv tizimdir. Dunyoga mashhur psixolog Jan Piaje o'yinni "akkomodatsiya" (muhitga moslashish) va "assimilyatsiya" (ma'lumotni o'zlashtirish) jarayonlarining muvozanati deb ta'riflagan bo'lsa, Lev Vigotskiy uni bolaning "yaqin rivojlanish zonasi"ni shakllantiruvchi asosiy vosita deb hisoblagan.

Ma'lumki, bolaning miyasi bu davrda o'ta plastik bo'lib, u tashqi olamdan kelayotgan axborotni filtrlashda mantiqiy emas, balki obrazli va emotsional kanallardan foydalanadi. Shu sababli, o'yin bolaning hayotida "sehrli ko'zgu" rolini o'ynaydi — u orqali bola o'zining imkoniyatlarini, atrofdagilar bilan munosabatlarini va kelajakdagi ijtimoiy rollarini ko'radi va

tahrir qiladi. Ilmiy-tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'yin jarayonida bolaning miya yarim sharlarining o'zaro bog'liqligi kuchayadi, neyronlararo sinaptik aloqalar tezroq shakllanadi. Ayniqsa, syujetli-rolli o'yinlarda bola bir vaqtning o'zida ham o'zini (sub'ekt), ham ijro etayotgan qahramonini (ob'ekt) boshqarishi kerak bo'ladi. Bu hodisa psixologiyada "desentratsiya", ya'ni voqelikka faqat o'z nuqtayi nazaridan emas, balki boshqalarning nigohi bilan ham qarash qobiliyatini rivojlantiradi. Bu esa bolaning egoizmdan chiqishi va ijtimoiy muloqotga kirishi uchun birinchi va eng muhim qadamdir.

O'yinning tub mohiyatini anglash uchun uning motivatsion sohasiga nazar tashlash joiz. Maktabgacha yoshdagi bola nima uchun o'ynaydi? Kattalardan farqli o'laroq, bolaning o'yinida natija emas, balki jarayon muhimdir. U qog'ozdan samolyot yasaganda uning qayergacha uchishi emas, balki uni yasash va uchirish harakatining o'zi zavq bag'ishlaydi. Bu ilmiy tilda "funktional zavq" deb ataladi. Biroq, bu sodda zavqning ortida ulkan psixologik tayyorgarlik yotadi. Bola o'yin davomida o'zining irodaviy sifatlarini charxlaydi. Masalan, "Qizil chiroq, yashil chiroq" kabi oddiy o'yinlarda bola o'zining harakatlarini tormozlashni o'rganadi. Bu esa miyaning peshona bo'limlari (prefrontal qobig'i) rivojlanishiga bevosita turtki beradi, chunki bu bo'limlar o'z-o'zini nazorat qilish va impulsivlikni jilovlash uchun javobgardir. Shuningdek, o'yin — bu hissiyotlarning laboratoriyasidir. Bola qo'rqinchli ertak qahramonlarini o'ynash orqali o'z qo'rquvlarini ob'ektivlashtiradi va ularni yengish mexanizmini ishlab chiqadi. Bu jarayon o'yin terapiyasining asosi bo'lib, boladagi nevroitik holatlarning oldini olishda beqiyos ahamiyatga ega.

Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida muloqot va nutq rivojlanishi ham aynan o'yin ichida sodir bo'ladi. O'yin davomida bola sheriklari bilan kelishishi, qoidalarni tushuntirishi, o'zining noroziligini yoki quvonchini so'z orqali ifodalashi shart. Bu yerda nutq shunchaki ma'lumot tashuvchi vosita emas, balki o'yinni boshqaruvchi instrumentga aylanadi. Ilmiy kuzatishlar shuni tasdiqlaydi-ki, o'yin faoliyati boy va xilma-xil bo'lgan bolalarning lug'at boyligi va gap tuzish mahorati o'yin bilan kam shug'ullanadigan tengdoshlariga qaraganda 30-40 foizga yuqori bo'ladi. Buning sababi shundaki, o'yin vaziyati doimiy ravishda yangi iboralarni, sinonimlarni va intonatsion bo'yoqlarni qo'llashni talab qiladi. Shu bilan birga, o'yinda simvolizatsiya jarayoni kognitiv taraqqiyotning cho'qqisi hisoblanadi. Bola qo'lidagi oddiy kubikni goh non, goh telefon, gohida esa raketa sifatida ko'radi. Bu narsalarning fizik xususiyatlaridan voz kechib, ularga funksional ma'no berish qobiliyati — inson tafakkurining eng yuksak yutug'idir. Bu kelajakda bolaning belgi va belgilar tizimi (yozuv, o'qish, raqamlar) bilan ishlashiga poydevor bo'ladi.

Psixologik nuqtayi nazardan, o'yinning ijtimoiy strukturasi ham o'ta qiziqarli. Daniel Elkonin o'yinning rivojlanish darajalarini o'rganar ekan, uning predmetli faoliyatdan ijtimoiy munosabatlarga ko'chishini ko'rsatib bergan. Dastlabki bosqichda bola faqat o'yinchoqning fizik xususiyatlari bilan qiziqsa, 4-5 yoshga kelib, u o'yinchoq orqali insonlararo munosabatlarni aks ettira boshlaydi. "Oila-oila" o'yinida ona rolini ijro etayotgan qizcha nafaqat onasining harakatlarini takrorlaydi, balki onalik mas'uliyati, mehr-muhabbat va g'amxo'rlik kabi murakkab hissiy kategoriyalarni o'zlashtiradi. Bu yerda o'yin — bu hayotning "mashg'ulot poligoni"dir. Bola bu poligonda xato qilishdan qo'rqmaydi, chunki o'yindagi xato real hayotdagi kabi og'riqli oqibatlariga olib kelmaydi. Bu xavfsizlik hissi bolaga yangi tajribalarni jasorat bilan sinab ko'rish imkonini beradi. Shuning uchun, o'yinni erkinlik va ijodkorlik makoni deb atashimiz mumkin.

Hozirgi zamon pedagogik psixologiyasida o'yin va o'qish o'rtasidagi chegara ko'pincha bahsli mavzudir. Biroq, ilmiy haqiqat shundaki, maktabgacha yoshda o'qish o'yin ichiga singdirilgan

bo'lishi shart. Agar biz bolaga harflarni quruq yodlatsak, bu uning xotirasiga og'irlik qiladi, lekin o'yin orqali (masalan, harflar shahriga sayohat) o'rgatsak, bu uning shaxsiy tajribasiga aylanadi. O'yin — bu bolaning o'zligini anglash ko'zgidir, chunki u yerda bola o'zini muvaffaqiyatli his qiladi. Muvaffaqiyat tuyg'usi esa o'z-o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantiradi. Kam o'ynagan bolalarda o'z-o'ziga baho berishning pastligi, xavotirlanish darajasining yuqoriligi va ijtimoiy izolyatsiyaga moyillik ko'p kuzatiladi. Shuningdek, o'yinning jismoniy jihatlarini ham unutmaslik kerak. Harakatli o'yinlar nafaqat mushaklarni mustahkamlaydi, balki vestibulyar apparat va fazoviy tasavvurni rivojlantiradi, bu esa keyinchalik maktabda yozuv va o'qish ko'nikmalarini egallashda muhim o'rin tutadi.

Zamonaviy texnologiya jamiyatda bolalarning o'yin maydoni torayib, virtual olamga ko'chayotganligi psixologlarni jiddiy tashvishga solmoqda. Virtual o'yinlar interaktiv bo'lsa-da, ular ko'pincha bolaga tayyor obrazlarni va cheklangan algoritmlarni taqdim etadi. Haqiqiy o'yinda esa bola ssenariy muallifi, rejissyor va aktyordir. U yo'q narsadan bor narsani yarata oladi. Qum bilan o'ynash, loydan shakllar yasash yoki oddiy mato bo'lagidan chodir qurish boladagi sensor intellektni shakllantiradi. Bu sensor intellekt kelajakda muhandislik, san'at va ilm-fanning barcha sohalarida zarur bo'ladigan kreativlikning manbayidir. Shuni anglash kerakki, o'yin faqatgina dam olish vositasi emas, u — mehnat. Bolaning o'yin davomidagi diqqatni jamlashi va intilishi ko'p hollarda kattalarning og'ir mehnatidagi konsentratsiyasidan kam emas. Insoniyat tarixida bolalik davrining o'ziga xos fenomen ekanligi va bu davrning markazida o'yin turishi ilmiy psixologiyaning eng ko'p o'rganilgan yo'nalishlaridan biridir. Maktabgacha yoshdagi bolaning ruhiy dunyosi shunchaki kattalar dunyosining kichraytirilgan nusxasi emas, balki o'z qonuniyatlariga ega bo'lgan alohida koinotdir. Ushbu koinotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi esa o'yindir. Ilmiy nuqtayi nazardan, o'yin — maktabgacha yoshdagi bolaning nafaqat yetakchi faoliyati, balki uning barcha psixik jarayonlari shakllanadigan asosiy muhitdir. Bu borada Lev Semenovich Vigotskiy o'zining **"Bola taraqqiyotida o'yinning roli"** (1933) nomli fundamental ma'ruzasida o'yinni bolaning "yaqin rivojlanish zonasi"ni yaratuvchi asosiy omil sifatida ta'riflaydi. Vigotskiyning fikricha, bola o'yinda doimo o'z yoshidan yuqori, o'zining kundalik xulq-atvoridan baland turadi; u go'yo o'zidan bir bosh baland sakragandek bo'ladi. Bu ilmiy qarash o'yinning shunchaki ermak emas, balki bolani kelajakka tayyorlovchi kognitiv qurol ekanligini isbotlaydi.

O'yinning kognitiv tuzilishini o'rganishda Shveysariya psixologi Jan Piajening hissasi beqiyosdir. U o'zining **"Bolada ramzlar shakllanishi"** (1945) asarida o'yinni "assimilyatsiya" jarayonining cho'qqisi deb ataydi. Piaje nazariyasiga ko'ra, bola tashqi olamni o'zining mavjud intellektual sxemalariga moslashtirish uchun o'yindan foydalanadi. Masalan, bola bir dona cho'pni olib, uni "ot" deb atasa, u ob'ektning real funksiyasini o'zining ichki ehtiyojiga bo'ysundiradi. Bu jarayon bolada ramziy fikrlashning shakllanishiga olib keladi. Ramziy fikrlash esa inson intellektining eng oliy darajasi bo'lgan mavhum tafakkur, mantiq va ijodkorlikning tamal toshidir. Piaje tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, o'yin orqali bola ob'ektiv reallik va sub'ektiv tasavvur o'rtasidagi muvozanatni topadi, bu esa uning aqliy kamoloti uchun o'ta muhimdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasining yana bir muhim ustuni Daniil Elkonin hisoblanadi. U o'zining mashhur **"O'yin psixologiyasi"** (1978) monografiyasida o'yinning ijtimoiy kelib chiqishini ilmiy asoslab berdi. Elkonin nazariyasiga ko'ra, o'yin — bu insoniy munosabatlar va mehnat faoliyatini qayta tiklashning o'ziga xos shaklidir. Bola kattalar dunyosiga kirishni xohlaydi, lekin imkoniyati cheklanganligi sababli buni o'yin orqali amalga oshiradi. U "shifokor-bemor", "sotuvchi-xaridor" yoki "ona-bola" munosabatlarini o'ynash orqali jamiyatning axloqiy va ijtimoiy

normalarini o'zlashtiradi. Bu yerda o'yinning tub mohiyati shundaki, bola o'yin qoidalariga bo'ysunish orqali o'zining impulsiv xohishlarini jilovlashni o'rganadi. Elkonin isbotlaganidek, o'yin jarayonida bola "xohlayman" tushunchasidan "kerak" tushunchasiga o'tadi, bu esa irodaning shakllanishidagi eng katta inqilobdir.

O'yinning motivatsion-ehtiyoj sohasidagi ahamiyati haqida gapirganda, nemis psixologi va pedagogi Fridrix Frebelning qarashlariga to'xtalib o'tish joiz. U o'zining "**Inson tarbiyasi**" (1826) asarida o'yinni bolaning ichki dunyosini tashqi olamga chiqaruvchi "ko'zgu" deb atagan. Frebelning fikricha, o'yin orqali bolaning ilohiy mohiyati va ijodiy salohiyati namoyon bo'ladi. U yaratgan "sovg'alar" tizimi (turli geometrik shakllar orqali o'yin) bolada fazoviy tasavvur va konstruktiv tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda ham maktabgacha ta'limda qo'llaniladigan ko'plab metodikalar aynan Frebelning o'yin haqidagi ushbu ilmiy-falsafiy qarashlariga asoslangan. Bolaning o'yin davomidagi faolligi uning nafaqat ongi, balki butun organizmi, sensor tizimi va emotsional holati bilan chambarchas bog'liqdir.

Psixoanalitik yo'nalish vakili Erik Erikson ham o'zining "**Bolalik va jamiyat**" (1950) asarida o'yinning psixologik funksiyasiga alohida to'xtalgan. Erikson bo'yicha, o'yin — bu bolaning o'z shaxsiyatini (Ego) qurish maydonidir. Bola real hayotda boshidan kechirgan qiyinchiliklarni, stresslarni va mag'lubiyatlarni o'yinda qayta ishlaydi va ularni "g'alaba" bilan yakunlaydi. Masalan, tish shifokoridan qo'rqqan bola o'yinda o'zi shifokor bo'lib, o'yinchoqlarini "davolaydi". Bu orqali u passiv holatdan aktiv holatga o'tadi va o'z qo'rquvlari ustidan nazorat o'rnatadi. Bu jarayon psixologiyada "katarsis" yoki emotsional yengillashish deb ataladi va o'yinning terapevtik mohiyatini ochib beradi. O'yin — bolaning ruhiy jarohatlarini davolovchi tabiiy malhamdir.

Sovet psixologi Aleksey Leontev o'zining "**Psixika taraqqiyoti muammolari**" (1959) asarida faoliyat nazariyasini ilgari surar ekan, maktabgacha yoshdagi bolaning o'yinini "mazmunli harakatlar" majmuasi deb ataydi. Leontevning fikricha, o'yinda maqsad va vosita o'rtasidagi bog'liqlik o'ziga xosdir. Agar kattalarda mehnatning natijasi muhim bo'lsa, bolada harakatning o'zi motiv hisoblanadi. Bu "harakat motivatsiyasi" bolaning intellektual faolligini doimiy qo'llab-quvvatlaydi. O'yin davomida bola narsalar bilan emas, balki ular orqali ifodalanadigan ijtimoiy ma'nolar bilan ishlaydi. Bu esa bolaning ongini narsalarga bog'lanib qolishdan (predmetli bog'liqlikdan) ozod qiladi va uning ichki dunyosini boyitadi. Leontev o'yinni maktab ta'limiga o'tishdagi ko'pri deb bilgan, chunki aynan o'yinda bola o'z faoliyatini rejalashtirishni o'rganadi.

Zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar ham o'yinning ahamiyatini yangi darajada isbotlamoqda. Masalan, Jek Panksepp o'zining "**Affektiv neyrotizm**" (1998) asarida sutemizuvchilar, xususan, inson bolasi uchun o'yin biologik zarurat ekanligini ta'kidlaydi. O'yin jarayonida miyada "neyrotrofik omillar" (BDNF) ishlab chiqiladi, bu esa neyronlarning o'sishi va omon qolishini ta'minlaydi. Ya'ni, o'yin — miyani jismonan shakllantiruvchi vositadir. Kam o'ynagan bolalarda miyaning ijtimoiy va emotsional sohalari (limbik tizim va prefrontal qobiq) yetarli darajada rivojlanmay qolishi ilmiy tajribalarda aniqlangan. Bu esa o'yinning nafaqat psixologik, balki chuqur biologik va evolyutsion asosga ega ekanligini ko'rsatadi.

O'yinning yana bir muhim qirrasini — bu nutq va muloqotning shakllanishidir. Lev Vigotskiy ta'kidlaganidek, o'yin jarayonidagi "egotsentrik nutq" asta-sekin ichki nutqqa aylanadi, bu esa tafakkurning asosiy qurolidir. Bola o'z harakatlarini so'z bilan sharhlar ekan, u o'z fikrini tartibga solishni o'rganadi. Shuningdek, jamoaviy o'yinlarda bola "kommunikativ kompetentlik"ni egallaydi. U sherigining fikrini eshitish, o'z pozitsiyasini himoya qilish va umumiy maqsad yo'lida

murosaga kelishni mashq qiladi. Bu ko'nikmalar kelajakdagi professional va shaxsiy hayotning asosi bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida nomi zikr etilgan olimlarning asarlari va tadqiqotlari bir haqiqatni tasdiqlaydi: o'yin — bu maktabgacha yoshdagi bolalikning mazmuni, quroli va natijasidir. U sehrli ko'zgu kabi bolaning bugungi imkoniyatlarini ko'rsatibgina qolmay, balki uning ertangi qudratini ham shakllantiradi. Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi", Piajening "simvolik assimilyatsiyasi", Elkoninning "ijtimoiy munosabatlar modeli" va Eriksonning "Ego-terapiyasi" — bularning barchasi o'yin nomli ulug'vor binoning ustunlaridir. O'yinni boladan tortib olish — uni rivojlanishdan mahrum qilish demakdir. Shuning uchun, tarbiya va ta'lim tizimi o'yinning ushbu ilmiy asoslariga tayanishi, bolaning erkin o'ynash huquqini ta'minlashi shart. Zero, bolalikdagi o'yin — bu insoniyatning intellektual va axloqiy kelajagi yashirilgan xazinadir. Ushbu xazinani ehtiyot qilish va uni to'g'ri yo'naltirish har bir pedagog va ota-onaning muqaddas burchidir.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, o'yin — maktabgacha yoshdagi bolalikning eng yuksak cho'qqisi va tub mohiyatidir. U bolaning ruhiy dunyosini tartibga soluvchi, uning ijtimoiy tajribasini boyituvchi va intellektual salohiyatini ochib beruvchi sehrli tizimdir. Ushbu sehrli ko'zgu orqali bola nafaqat o'zini, balki insoniyat yaratgan barcha qadriyatlarni, munosabatlarni va qonuniyatlarni ko'radi. O'yin — bu bolaning kelajakdagi katta hayoti uchun yozilgan "muqaddima"dir. Shuning uchun ham, jamiyat, maktabgacha ta'lim muassasalari va ota-onalar bolaning o'yin o'ynash huquqini hurmat qilishlari, unga munosib sharoit yaratishlari va bu jarayonning ilmiy-psixologik qimmatini chuqur anglashlari zarur. Zero, bugun to'yib o'ynagan, o'yin orqali dunyoni sevgan va anglagan bola ertaga jamiyatning sog'lom, kreativ va baxtli a'zosiga aylanadi. Bolalikning bu sehrli ko'zgusi hech qachon xira tortmasligi kerak, chunki uning yorqinligi butun insoniyatning intellektual va ma'naviy kelajagini belgilab beradi. O'yin — bu hayotning o'zi, uning boshlanishi va eng pokiza ifodasidir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Vigotskiy L.S. *O'yin va uning bolaning psixik rivojlanishidagi roli*. – Toshkent: "O'qituvchi", 1990.
2. Elkonin D.B. *O'yin psixologiyasi*. – Moskva: "Pedagogika", 1978.
3. G'oziyev E.G'. *Ontogenez psixologiyasi*. – Toshkent: "Noshir", 2010.
4. Nishonova Z.T. *Psixologik maslahat*. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2014.
5. Shomahmudova R. *Maktabgacha ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi*. – Toshkent: 2018.
6. Uruntaeva G.A. *Doshkolnaya psixologiya*. – Moskva: "Academia", 2001